

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ: «ДРАГОМАНІВСЬКИЙ ПЕРІОД»

А. М. Якімова

Якімова А. М. Становлення українсько-болгарських наукових зв'язків: «драгоманівський період». Стаття присвячена дослідженню внеску професора М. Драгоманова у розвиток українсько-болгарських наукових зв'язків під час його викладацької діяльності в Софійському університеті у 1889–1895 роках. Звертається увага на зв'язок болгарських учених Софійського університету з такими відомими науковими центрами України, як Київ, Львів, Харків наприкінці XIX – початку XX ст.

Ключові слова: українсько-болгарські наукові зв'язки; М. Драгоманов; становлення; внесок.

Якімова А. Н. Становление украинско-болгарских научных связей: «драгомановский период». Статья посвящена исследованию вклада профессора М. Драгоманова в развитие украинско-болгарских научных связей во время его преподавательской деятельности в Софийском университете в 1889–1895 годах. Обращается внимание на связь болгарских ученых Софийского университета с такими известными научными центрами Украины, как Киев, Львов, Харьков в конце XIX – начале XX века.

Ключевые слова: украинско-болгарские научные связи; М. Драгоманов; становление; вклад.

Iakimova A. M. The Establishment of Ukrainian-Bulgarian Scientific Relations “Drahomanov Period”. The article studies the contribution of professor M. Dragomanov into development of Ukrainian-Bulgarian scientific relations during his academic teaching at Sophia University in 1889-1895. The author draws attention to the relations of the Bulgarian scholars of Sofia University with such well-known scientific centers of Ukraine as Kyiv, Lviv, Kharkiv in late 19 – early 20 century.

Keywords: Ukrainian-Bulgarian scientific relations; M. Dragomanov; establishment; contribution.

З прибуттям українського вченого Михайла Драгоманова до Софії в кінці XIX ст. зв'язки Болгарії з Україною і України з Болгарією переходять у нову площину. Особливо успішно виявилась співпраця в галузі науки і культури, яка власне, визначила головний зміст українсько-болгарських зв'язків кінця XIX – початку XX ст. Болгарський літературознавець П. Атанасов справедливо зауважив, що М. Драгоманов, «як українець, цікавився перш за все долею українського народу, його політичним розвитком і національною самосвідомістю, але він знаходив час і сили працювати для культурного зближення слов'ян, зміцнення слов'янської єдності. Особливо великі заслуги Драгоманова перед нашою країною. Його внесок у болгарський національно-визвольний рух, його зусилля з підняття рівня нашої вищої освіти і болгарського фольклору, історичної і літературної науки – яскрава сторінка в історії болгаро-українських зв'язків...»¹. М. Младенова теж вважає, що діяльність М. Драгоманова у Вищій школі «стала основоположною не тільки для університету як наукового і навчального центру, для етнографії та фольклористики, а й для формування славістичної науки як основної дисципліни, як науки й освітньої системи, яка підняла рівень усієї болгарської освіти наприкінці XIX – початку XX століття»². Водночас, як слушно зауважував київський дослідник П. С. Сохань, вчений «сприяв ознайомленню болгарського народу з історією, культурою і суспільно-політичною думкою України»³.

Питання розвитку українсько-болгарських зв'язків висвітлювалося також у роботах українських авторів І. Свенціцького (1955), І. Романченка (1958), В. Дмитрука (1958), О. Шпильової (1958, 1963), Н. Шумади (1963, 1970), П. Соханя (1976), В. Москаленка (1987), В. Захаржевської (1989), В. Павленко (1995), І. Дриги (1996), В. Наулка (1998), В. Литвина (2004), В. Піскіжової (2009).

Серед болгарських дослідників варто назвати І. Шишманова (1914), С. Чілінгірова (1935), С. Божкова (1957), Г. Дімова (1960), П. Атанасова (1965, 1969), І. Конєва (1974), Г. Вилчева (2001). У своїх дослідженнях автори у різних контекстах торкалися і «драгоманівського періоду».

Багато важливих джерел, які можуть сприяти поглибленому вивченню питання внеску М. Драгоманова в становлення українсько-болгарських зв'язків кінця XIX – початку

XX ст., знаходяться в Болгарії. Серед них особливе місце займає фонд професора І. Шишманова в Науковому архіві Болгарської академії наук. До його складу входять і архів М. Драгоманова. Вивчені нами матеріали з фонду І. Шишманова дозволяють визначити напрями цих зв'язків: наукові, культурні, літературні, політичні. Щодо наукових контактів, то вони були пов'язані перш за все з такими відомими науковими центрами України як Київ, Львів і Харків.

Як відомо, восени 1889 р. проф. М. Драгоманов почав викладати історію у Вищій школі (перейменованій у 1904 р. на Софійський університет) й допомагати Міністерству освіти в становленні першого наукового видання – «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» (далі «Сборник»). Проте до приїзду в Софію, наприкінці 1888 р. М. Драгоманов вже знав про намір Міністерства освіти Болгарії видавати подібний журнал і, навіть, отримав запрошення до співпраці, як свідчить його листування з Іваном Шишмановим⁴, зятем ученого, одруженого з Лідією – старшою дочкою Драгоманових. І. Шишманов, котрий в той час працював у міністерстві освіти і знав про солідний видавничий досвід М. Драгоманова, розраховував на те, що український вчений постійно співпрацюватиме із «Сборником» і з його допомогою видання перетвориться на періодичний журнал⁵. М. Драгоманов, зі свого боку, радив І. Шишманову налагодити обмін міністерськими науковими виданнями з українським товариством «Просвіта». Про це, зокрема, йдеться в його листі до М. Павлика від 29 січня 1889 р.⁶. У листі до І. Франка від 7 липня 1889 р. М. Драгоманов висловив думку щодо створення українського «фольклорного куреня» в Болгарії: «Вчора прочитав рецензію на I вип. *Этнографическое Обзорение* в Москве. Ось уже й москалі випередили нас, як і *Вісла!* А ми колись ще в 1882–3 рр., проєктували folkloge-не видання у Львові! Чи не заснувати нам наш, фольклорний курінь вже “під дахом” болгарським? По кр. мірі моя стаття одна вже там друкуєся. Як буду в Софії, то чи не станете й Ви з [Павлик]ом писати в виданнях болгарських?»⁷.

Про готовність сприяти виданню першого болгарського наукового журналу Михайло Драгоманов заявив на аудієнції в міністра освіти Болгарії Георгі Живкова, а саме – допомогти з класифікацією матеріалу, як це він робив для французького журналу *Mélusine*⁸. У листі до М. Павлика від 28.VIII.1891 р. М. Драгоманов, реагуючи на статтю І. Франка «Болгарські праці М. Драгоманова»⁹, зробив суттєве уточнення щодо своєї участі у виданні нового журналу: «...я зовсім не починатель Сборника, (починателі Живков з Шишмановим, редактор властиво Шишм., а моја тільки программа фольклору, – по котрій вибира матеріали Ат. Ілієв, – та, звісно, приватні розмови з Ш., коли він того потрібує)!»¹⁰. Про Ат. Ілієва І. Шишманов зазначив у своєму щоденнику: «...Чудова людина, невтомний працівник. Без нього я не зміг би поставити на ноги “Сборника”. Хр. Константинов, коректор – хворий, ми його взяли з Статистичного бюро, (Велчев) недосвідчений. Найважча робота залишається за Атанасом. ...Відбір фольклорного матеріалу залишив за ним. Він повністю компетентний для цієї роботи». Про свою роботу І. Шишманов додав: «Науковий відділ – мій. Тут я хочу, безумовно, щоб мені приносили останню коректуру, тому що багато помилок трапляється в іншомовних цитатах, назвах книг і в іноземних словах»¹¹.

«Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» взяв за основу класифікації народної творчості «схему, подібну до тої, яка була прийнята у Південно-Західному (Київському) відділі Імпер. рос. географічного товариства»¹², пояснивши її суть у передмові до першої книги, яка вийшла 25 листопада 1889 р.¹³. На думку В. Москаленка, у передмові «відчувається, по-перше, що на її авторів вплинули наукові уподобання М. Драгоманова; по-друге, «головним завданням „Збірника” автори вважали розвиток літератури через використання письменниками кращих зразків народнопоетичного генія, що, як відомо, було одним з основних положень наукової концепції Драгоманова-філолога», по-третє, «Збірник» зробив вагомий внесок «у налагодження українсько-болгарських наукових контактів, у дослідження двосторонніх фольклорних, літературних та й у цілому культурних зв'язків»¹⁴.

За життя М. Драгоманова, попри його старання, крім студій самого вченого, в «Сборнику» були опубліковані лише праці Федора Вовка¹⁵, а праця Івана Франка – у 1896 р.¹⁶, хоча І. Франко почав переговори з М. Драгомановим про публікацію своєї статті ще 1892 р.

М. Драгоманов особисто пересилав книги «Сборника» в Україну: І. Франку і М. Павлику у Львів¹⁷, у Київ, родині Лесі Українки¹⁸. Пізніше професори з університету Св. Володимира зверталися до І. Шишманова з проханням вислати нові книги «Сборника».

Т. Флоринський у листі від 6 січня 1898 р. писав, зокрема: «Від Дашкевича дізнався, що Ви вислали йому всі XIV томів і позаздрив йому: у мене особисто тільки 4 тома (X–XIII). Я не наважуюсь просити, але якщо Ви знайдете таку можливість і мені надішлете перші 9 томів (... для Бібліотеки Університету), то я, звичайно, буду Вам дуже вдячний»¹⁹. І. Шишманов, відповідаючи на цей лист 21 січня 1898 р., запросив Флоринського, Дашкевича і Кулаковського до співпраці в «Сборнику»²⁰. Лист Т. Флоринського від 18 квітня 1898 р. є доказом стабільності наукових зв'язків учених Київського і Софійського університетів. По-перше, Т. Флоринський пообіцяв написати статтю для «Сборника» й поінформував про згоду Дашкевича і Кулаковського співпрацювати в «Сборнику»; по-друге, повідомив, що «всі болгарські вчені отримують запрошення ймовірно в жовтні-листопаді» на Археологічний конгрес в Києві в серпні 1899 р.; по-третє, Радченко публікує свою книгу про Болгарію, а Флоринський на днях переслав д-ру Л. Мілетічу III том «Лекцій»; по-четверте, Т. Флоринський чекають «клопоти з організації 11 травня (в день Св. Кирила і Мефодія) урочистих річних зборів Слов'янського Товариства»²¹.

У 1892/1893 н.р. у Вищій школі почав викладати слов'янську філологію Дмитро Матов – мовознавець, фольклорист і етнограф, випускник Харківського університету, учень М. Дринова, О. Потебні, М. Сумцова²². М. Дринов, що очолював кафедру слов'янознавства, виховав у стінах Харківського університету цілу плеяду українських і болгарських славістів, справивши неабиякий вплив на В. Златарського, Д. Матова, П. Славейкова²³. За архівними документами харківські науковці М. Сумцов, І. Платонов, О. Потебня, Д. Багалій, М. Халанський, В. Савва вели обширну переписку з діячами культури Болгарії з питань обміну літературою та іншими матеріалами, взаємної допомоги в науковій роботі, в розвитку культури²⁴.

У 1892–1895 рр. разом з І. Шишмановим Д. Матов був співредактором «Сборника». Під час літніх канікул М. Драгоманов виїжджав на лікування в Європу, але продовжував працювати над «Сборником» і листуватися з Д. Матовим. У листі до Лідії від 2 жовтня 1893 р. вчений попросив знайти одну книгу й передати її Д. Матову, додаючи: «Вибач за це прохання: поскільки я вже заплутався знову з редакцією “Сборника” й сам звідси розплутати його не могу, то залишається звертатися з проханнями до тебе, так би мовити „по родинному”»²⁵. Фактично це означає, що М. Драгоманов не тільки написав програму з класифікації фольклорного матеріалу, надав для публікації свої фольклорні праці, над якими працював понад двадцять років, але й допомагав І. Шишманову і Д. Матову редагувати «Сборник».

Кореспонденція Д. Матова до І. Шишманова (1891–1896) свідчить про його роботу над випусками «Сборника» і науковими працями О. Веселовського, А. Будилевича, І. Франка²⁶, про спілкування з родиною М. Драгоманова²⁷, листування з М. Дриновим²⁸. Слушно додати, що в статті «Няколко думи за нашето Висше училище», опублікованій у серпні 1894 р. в газеті «Свободно слово», М. Драгоманов висловив думку щодо необхідності підняти науковий рівень вищого навчального закладу Болгарії, а для цього потрібно запросити у Вищу школу тих болгар, які вже завоювали визнання у науковому світі, але невідомо чому залишилися поза увагою, як наприклад, Дринов, Златарський та ін.²⁹.

У 1894 р. журнал «Жите і слово» опублікував статтю М. Драгоманова «Наукові методи проф. Сумцова»³⁰. З цього приводу її автор написав І. Франкові: «...і я згадав, що хотів Вам написати для фіналу II кн. похвалу Сумцову, між инчим, щоб не думали, що я все лаюсь»³¹. Як перша, так і друга статті М. Драгоманова вказують на факт, що він тримав у полі зору діяльність харківської наукової школи. У «Листах на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманов зауважив, зокрема, що «переважно під впливом європейського порівнявчого методу у фольклорі... почала наша етнографія набиратись свіжого наукового духу в працях харківської школи» (30 марця 1893, Софія), вказавши на таких харківських учених як Потебня, Сумцов, Манжура, Іванов³².

Зацікавлення було взаємним. Серед публікацій М. Сумцова на сторінках української періодичної преси є огляди матеріалів із «Сборника». У 1893 р. М. Сумцов написав рецензію на його дев'яте видання³³. Д. Матов у листі до вченого зауважив: «Ваша рецензія на IX том Сборника є дуже вчасною. Сборник висилається багатьом російським ученим, але вже кілька років ніхто не повідомляв про нього в журналах»³⁴. 1894 року, в ювілейному десятому виданні «Сборника» Д. Матов опублікував рецензію на працю М. Сумцова

«Современная малорусская этнография»³⁵. Зрозуміло, що в процесі підготовки «Сборника» М. Драгоманов мав нагоду ознайомитися з цією рецензією. У 1898 р. в «Сборнику» побачила світ студія М. Сумцова про фольклорні праці М. Драгоманова³⁶, опубліковані у цьому першому болгарському науковому виданні у 1889–1895 рр.

Творче спілкування Д. Матова з ученими Харківського університету, як і наукові студії М. Драгоманова, позитивно впливали на розвиток українсько-болгарських та болгаро-українських наукових зв'язків через посередництво Софійської Вищої школи. Зауважимо, що окреме вивчення значення стосунків М. Драгоманова й Д. Матова могло б доповнити уяву про утвердження цих наукових контактів. Одночасно слід визнати, що перший болгарський науковий журнал «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» зробив суттєвий внесок у налагодження українсько-болгарських наукових контактів завдяки неабияким зусиллям М. Драгоманова, І. Шишманова і Д. Матова.

У 1906 р. І. Шишманов у ранзі міністра освіти Болгарії прибув до Харкова на поховання професора М. Дринова на чолі представницької делегації Софійського університету. За заслуги у зміцненні і розвитку українсько-болгарських взаємин у 1906 р. йому, Л. Мілетічу, Д. Агурі та В. Златарському було присвоєно звання доктора honoris causa Харківського університету, а 18 травня 1907 р. І. Шишманова було обрано почесним членом Філологічної секції при Харківському університеті.

Важливе місце в історії розвитку українсько-болгарських взаємин займав Львів. З Софії М. Драгоманов вів обширну переписку з М. Павликом і І. Франком, яка була опублікована після смерті вченого. У вченого, однак, не склалися стосунки з Науковим товариством імені Т. Шевченка (НТШ). В одному з листів до М. Павлика М. Драгоманов повідомив, що 2/14 лютого 1893 р. отримав від НТШ новий статут з проханням стати членом Товариства³⁷. Через місяць, у листі до І. Франка від 3/15 квітня 1893 р., М. Драгоманов поінформував: «З Тов. Шевченка я скінчив, написавши, що в теперішню хвилю не можу до него приступити». І пояснив чому: «Головний резон – президентство Барв[інського]. Після проби в Правді і при політиці Барв[інського], хто его зна, куди вступиш з таким шефом»³⁸.

У 1894 р. М. Павлик виступив ініціатором вшанування 30-літньої літературної і політичної діяльності М. Драгоманова. Святкування відбулося 16 грудня 1894 р. у Львові. В Софії відгуком на свято стала стаття «Тридцятирічний ювілей професора М. Драгоманова» ректора Вищої школи Д. Агури, опублікована в журналі «Български преглед». Автор повідомив, що в Софії дуже пізно дізналися про це свято, тому що «ювіляр не захотів навіть здалека натякнути на це»³⁹, й звернув увагу на виступи І. Франка і М. Павлика, підкреслюючи, що «обидва сильно цінні для біографії М. П. Драгоманова»⁴⁰. Сам Д. Агура подав життєвий шлях українського вченого до моменту, коли М. Драгоманов отримав запрошення очолити кафедру загальної історії у Вищій школі в Софії.

Як свідчать архівні матеріали з фонду проф. І. Шишманова, після смерті М. Драгоманова саме цьому болгарському вченому належить важливе місце у налагодженні й підтримуванні українсько-болгарських та болгаро-українських наукових зв'язків. І. Шишманов знав особисто М. Павлика. Вперше вони зустрілися, коли той приїхав в Софію на похорони М. Драгоманова. Вдруге М. Павлик побував у Болгарії навесні 1902 р., й І. Шишманов допомагав йому збирати і видавати літературну спадщину та кореспонденцію М. Драгоманова⁴¹.

Наприкінці 1895 р. І. Шишманов у Празі на чеській етнографічній виставці познайомився з І. Франком⁴². Свою студію «Тарас Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди освобождение» (1914), яка поклала основи наукового шевченкознавства в Болгарії, науковець присвятив 40-річчю творчої діяльності І. Франка. Стосунки І. Франка й І. Шишманова досліджували П. Атанасов⁴³, В. Москаленко⁴⁴. Останній звернув також увагу на те, що основи порівняльного методу, яким користувалися М. Драгоманов, І. Шишманов та їх послідовники в Софійському університеті, продовжував розробляти український вчений І. Свенціцький у своїх працях та лекціях у Львівському університеті ім. Івана Франка. Літературознавчі, лінгвістичні та інші дослідження, пов'язані з Болгарією, Свенціцький будував на історико-філологічних порівняльних принципах. М. Драгоманова він вважав одним з фундаторів порівняльного методу дослідження історико-літературних та культурних явищ у болгарській науці. Саме такі принципи І. Свенціцький використав у нарисі «Болгарія і Україна» (1955)⁴⁵.

У І. Шишманова склалися й творчі стосунки з молодим М. Свенціцьким, котрий вважається засновником наукової болгаристики у Львівському університеті. Так, наприклад, листом від 21/8 квітня 1914 р. М. Свенціцький звернувся до І. Шишманова з проханням посприяти йому з літературою, позичити твори Каравелова, Славейкова, Жинзіфова – перших болгарських перекладачів творів Шевченка, тому що читає курс «Шевченко в слов'янських літературах», а у Львові названих авторів немає⁴⁶.

І. Шишманов підтримував також контакти з Науковим Товариством імені Т. Шевченка, листувався з В. Гнатюком, який звертався до болгарського вченого з проханням про обмін виданнями НТШ і «Сборника». Зі свого боку, у листах до НТШ І. Шишманов піднімав питання збереження наукової спадщини М. Драгоманова.

Отже, наукові і творчі контакти М. Драгоманова в Софії з львівськими ученими продовжив його учень і послідовник І. Шишманов та його колеги з Софійського університету. І. Горбань звертає увагу на те, що на початку ХХ ст. Львів стає одним із важливих наукових центрів, громадськість якого підтримувала тісні контакти з Болгарією й підкреслює, що І. Шишманов відіграв важливу роль у налагодженні цих контактів⁴⁷.

У травні 1914 р. І. Шишманова було обрано дійсним членом філологічної секції Наукового товариства імені Т. Шевченка⁴⁸. Через десять років дійсними членами Наукового товариства імені Т. Шевченка стали болгарські вчені Л. Мілетіч, А. Іширков, М. Арнаутов. Л. Мілетіч – молодий колега М. Драгоманова, після знайомства з яким український вчений 3 вересня 1889 р. занотував у своєму щоденнику: «Дуже симпатичний чоловік, не дуже ще, здається, розуміється на своїй спеціальності – слов'янська лінгвістика, але у крайньому разі, стоїть на дорозі, на якій може виробитися в професора на європейський лад»⁴⁹. До кінця життя М. Драгоманов підтримував дружні стосунки з Л. Мілетічем; А. Іширков, учень М. Драгоманова, на своїх семінарах використовував драгоманівську методику проведення семінарів; М. Арнаутов вважав себе учнем М. Драгоманова через свого наставника І. Шишманова.

За архівними документами, після смерті М. Драгоманова у 1895 р., І. Шишманов продовжував підтримувати контакти з вченими Київського університету. Болгарський учений вперше побував у Києві восени (11.09–01.10) 1897 р. в рамках наукового відрядження. У фонді вченого зберігаються запрошення, адресовані Лідії та Івану Шишмановим на засідання історичного товариства Нестора-Літописця:

«Историческое общество Нестора Летописца при Императорском Университете Св. Владимира

Для входа в заседание, имеющее быть 14 сентября 1897, в VI аудитории Университета, в 4 часа по полудню.

Член Общества

В. Антонович»⁵⁰.

У своєму щоденнику І. Шишманов занотував враження від відвідування лекцій університетських викладачів В. Іконнікова (11–12 вересня) – про перші російські літописи та Т. Флоринського (12 вересня) – із загальної слов'янської етнографії. Разом з нотатками лекцій І. Шишманов залишив характеристики В. Іконнікова і Т. Флоринського⁵¹.

Посередником у спілкуванні І. Шишманова з київськими вченими виступав іноді Петро Косач – батько Лесі Українки. У листі від 18 травня 1899 р. П. Косач повідомив, зокрема: «Житецький дякує за пам'ять та ще сподівається тебе, Іване Дмитровичу, обняти в серпні і подарувати три книжки з словесності і поезії»⁵².

Вдруге І. Шишманов побував в Києві як делегат XI Археологічного конгресу, який проходив з 1 до 20 серпня 1899 р. Протягом свого перебування на конгресі І. Шишманов мав багато цікавих зустрічей, описаних у листах до Лідії Шишманової. Про вечерю у Трегубова на честь галичан Шишманов написав у листі від 7 серпня 1899 р.: «Був Барвінський зі Львова, проф. Смаль-Стоцький з Чернівецького університету з дружиною, проф. Котовський і панна Кобилянська, подруга Лесі і відома як українська романістка в Галичині. Було дуже цікаво. Я скористався нагодою, щоб розпитати Барвінського про зовнішню політику Австрії»⁵³. В іншому листі І. Шишманов розповів про невеличку зустріч у вузькому колі «у старого Лазаревського, члена Верховного суду Києва, бравого українофіла старої закалки. Були присутні: Трегубов, внук старого Житецького, автора відмінного твору про Мазепу...»⁵⁴. Листом від 15 серпня 1899 р. І. Шишманов повідомив, що 13 серпня

побував у Миколи Лисенка й найближчими днями «полюватиме за Каресвим і Гревсом»⁵⁵. У листі від 18 серпня 1899 р. І. Шишманов описав свої враження від прем'єри вистави «Блакитна троянда» Лесі Українки: «Гідний успіх. Ми були трохи спантелечені почути українську мову в п'єсі в кінці століття “а ля Ібсен”. Але Леся відкриває нову епоху. Українська драма стане етнографічною – сучасною і соціальною»⁵⁶.

Запрошення на XI Археологічний конгрес в Києві отримала і Лідія Шишманова з проханням зробити повідомлення про альбом болгарських вишивок, який вона підготувала в Софії⁵⁷.

І. Шишманов брав також участь у XIV Археологічному конгресі 1908 р. У своєму щоденнику болгарський вчений зробив нотатку, що він познайомився з М. Василенком. Разом з ним і П. Мілюковим І. Шишманов відвідав музей Б. Ханенка⁵⁸.

Ставши послом Царства Болгарія в Українській Народній Республіці (23 березня 1918 р. – 8 травня 1919 р.), І. Шишманов не переривав наукові контакти з київськими вченими. У фонді зберігається дозвіл на користування бібліотекою Університету Св. Володимира на ім'я Івана Шишманова⁵⁹. У київському щоденнику вченого багато нотаток про зустрічі з українськими науковцями.

В Києві І. Шишманов застав ще Людмилу Драгоманову, дружину Михайла Драгоманова, підтримував дружні стосунки з Світозаром Драгомановим – сином Михайла Драгоманова. Так, у київському щоденнику І. Шишманов занотував: «Сьогодні минає 23 роки з дня смерті Драгоманова. На обід у Зорі»⁶⁰. Світозар підтримував листування з родиною Шишманових у Софії, повідомляв київські новини й особливо ті, які стосувалися збереження творчої спадщини М. Драгоманова.

Історичні події в Україні на початку ХХ ст. змусили багатьох українських учених, зокрема київських, з якими І. Шишманов познайомився у 1918–1919 рр., виїхати закордон. Перебуваючи у різних країнах, вони не втрачали зв'язків з І. Шишмановим: цікавилися архівом М. Драгоманова, софійським періодом вченого, пересилали нові друковані матеріали про нього, свої статті та книги, зверталися за консультаціями.

Так, Д. Дорошенко у листі від 24 квітня 1921 р. повідомив І. Шишманову, що більше року працює над книгою «Слов'янський світ» (популярна енциклопедія слов'янознавства, яка нагадує чеське видання “Svět Slovenský” 1912 р.)⁶¹ і звернувся з проханням проконсультувати його з болгарської літератури. І. Шишманов висловив свої зауваження, але, як видно з листування, вони не потрапили в книгу Д. Дорошенка. Однак український учений повідомив про намір використати зауваження й поради І. Шишманова в «Обзорі історії слов'янських літератур», який мав вийти в Берліні⁶².

Для ілюстрації різноплановості інтересів українських учених наведемо лист М. Грушевського до І. Шишманова.

*«Baden 6, Wien, Schlossg. 4,
19.XII.1922*

Я, як мабуть Ви чули, підчас революції близько зійшовся з укр[аїнськими] соціал-револ[юціонерами], які явились, в моїй принаймні уяві, наступниками лівого укр[аїнського] крила, до котрого належав пок[і́йний] Драгоманов.

...Я виступив з проектом організації Укр[аїнського] Соціол[огічного] Інституту, і неважачучи на дуже нищі засоби, які мені вдалось роздобути, я не покидаю цього діла; випустив уже 12 книжок його видань, в тім числі книгу „М. Драгоманов і Женев[ський] соціаліст[ичний] гурток”, котру при першій можливості Вам пошлю (в тій хвилі не маю її під руками)»⁶³.

Листування О. Шульгина з Лідією та Іваном Шишмановими торкається, в основному, вшанування та збереження творчої спадщини М. Драгоманова та архіву вченого. Кореспонденція О. Шульгина опрацьована автором статті й опублікована вперше 2012 р. в Сумському історико-архівному журналі⁶⁴.

Листи М. Мандрики, надіслані І. Шишманову у 1925 р., є доказом виваженого ставлення української еміграції в Празі до науково-теоретичної спадщини М. Драгоманова та прагнення українських учених в еміграції до подальшої її розробки. Одночасно листи засвідчують глибоку повагу до болгарського вченого, якого українські емігранти вважали своїм «заступником і оборонцем»⁶⁵.

Отже, викладаючи в Софійському університеті, професор М. Драгоманов став своєрідним науковим центром, який притягував до себе українських, молодих болгарських і авторитетних європейських науковців. За визнанням самого вченого, в Софії він працював для Болгарії і для України⁶⁶. Завдяки багатогранній науковій діяльності в Софійському університеті М. Драгоманов сприяв ознайомленню болгарської громадськості з історією і культурою України та встановленню наукових контактів з відомими українськими вченими. Водночас можемо констатувати, що зі своїми молодими болгарськими колегами професор М. Драгоманов заклав основи наукової україністики в першому вищому навчальному закладі Болгарії. Загалом, перебування М. Драгоманова в Софійському університеті суттєво вплинуло на становлення українсько-болгарських наукових зв'язків, над подальшим розвитком яких успішно працювали учні й послідовники видатного українського вченого. Слід підкреслити, що Іван Шишманов, визнаний дослідниками як найталановитіший учень і послідовник М. Драгоманова, був у центрі наукових контактів Софійського університету з вченими Кисва, Львова і Харкова з кінця XIX ст. – початку 20-х рр. XX ст.

¹ Атанасов П. К. Из историята на българо-украинските културни отношения. Приносят на Михаил П. Драгоманов // Известия на Института за литература на Българската академия на науките. – Книга XX. – София, 1969. – С. 47–48.

² Младенова М. 150 години от рождението на Михайло Драгоманов // Български фолклор. – 1992. – № 2. – С. 79.

³ Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 172.

⁴ Научен архив на Българската академия на науките (далі – НА БАН), ф. 11к, оп. 3, а.е. 1864, л. 28.

⁵ НА БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 1867, л. 12.

⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Том V (1886–1889) / Зладив Михайло Павлик. – Чернівці, 1912. – С. 339.

⁷ Франко І. Я. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. = The correspondence between Ivan Franko and Mykhailo Drahomanov / І. Я. Франко, М. П. Драгоманов; редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич, Б. Якимович; ЛНУ ім. І. Франка, Наук. б-ка; Ін-т українознавства ім. Івана Крип'якевича, НАНУ. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 325. – До 150-річчя від дня народження Івана Франка.

⁸ НА БАН, ф. 11к, оп. 5, а.е. 822, л. 3.

⁹ Франко І. Болгарські праці Драгоманова // Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 24–42.

¹⁰ Драгоманов М. П. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895): [у 8 т.] / М. Драгоманов, М. Павлик; зладив [уклад., авт. приміт. та післямови] Михайло Павлик. – Чернівці: Друк. Т-ва «Руська Рада», 1910–1912 (обкл. 1913). – Т. 6: (1890–1891). – 1910. – С. 260.

¹¹ Шишманов Іван. Дневник 1879–1927 г. – София: ИК “Синева”, 2003. – С. 49.

¹² НА БАН, ф. 11к, оп. 1, а.е. 243, л. 8.

¹³ Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (далі – СБНУ). – 1889. – Кн. I. – С. IX.

¹⁴ Москаленко В. А. Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки кінця XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 76.

¹⁵ Волков Ф. Сватбарские обряды на славянские народы // СБНУ. – 1890. – Кн. III. – С. 137–178; Кн. IV. – С. 194–230; 1891. – Кн. V. – С. 204–232; Його ж. Сватбарские обряды на славянские народы. Български сватбарски обряды // СБНУ. – 1892. – Кн. VIII. – С. 216–236; 1894. – Кн. XI. – С. 472–510.

¹⁶ Франко І. Притча за єдного рога и нейния български вариант // СБНУ. – 1896. – Кн. XIII. – С. 570–620.

¹⁷ Драгоманов М. П. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895): [у 8 т.] / М. Драгоманов, М. Павлик; зладив [уклад., авт. приміт. та післямови] Михайло Павлик. – Чернівці: Друк. Т-ва «Руська Рада», 1910–1912 (обкл. 1913). – Т. 6 (1890–1891). – 1910. – С. 15.

¹⁸ Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. – Київ: Наукова думка, 1975–1979. – Т. 10: Листи (1876–1897) / [ред. М. Д. Берштейн, упоряд. та прим. В. В. Яременка]. – 1978. – С. 149.

¹⁹ НА БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 1534, л. 2.

²⁰ Там само, л. 9.

²¹ Там само, л. 3–4.

²² Арнаудов М. Научното дело на Димитър Матов // Арнаудов М. Очерци по българския фолклор. – Том I. – 3. фотог. изд. – София: Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 1996. – С. 348.

²³ Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 170.

²⁴ Там само. – С. 168.

²⁵ НА БАН, ф. 11к, оп. 5, а.е. 775, л. 59.

²⁶ Там само, оп. 3, а.е. 933.

- ²⁷ Там само, а.е. 933, л. 14.
- ²⁸ Там само, л. 39.
- ²⁹ Драгоманов М. Няколко думи за нашето Висше училище / Свободно слово. – 1894. – № 64. – С. 2–3.
- ³⁰ Драгоманов М. Наукові методи проф. Сумцова // Жите і Слово. – Львів, 1894. – Т. I. – Кн. I. – С. 152–153.
- ³¹ Франко І. Я. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова... – С. 478.
- ³² Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу / Упоряд. А. Жуковський; НАНУ, Ін-т української археографії. – Київ, 1994. – С. 185.
- ³³ Сумцов Н. Ф. Рец. на: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, издава Министерството на народното просвещение. Кн. IX. София, 1893 // Этнографическое обозрение. – 1893. – Кн. XIX. – № 4. – С. 201–202.
- ³⁴ Шумада Н. С. Сторінка українсько-болгарського фольклористичного спілкування (Листи Д. Матова до М. Сумцова) // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – 1970. – Вип. 6. – С. 97.
- ³⁵ Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. – Часть I (с портретом А. А. Потебни). – Киев: Редакция журнала «Киевская Старина», 1893. – IV+168 с.; Матов Д. Рецензия на: Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. Киев: Редакция журнала «Киевская Старина», 1893 // СБНУ. – 1894. – Кн. X. – С. 68–69.
- ³⁶ Сумцов Н. Исследования М. П. Драгоманова по фольклору в болгарском «Сборнике за народни умотворения» // Записки Императорского Харьковского университета. – 1898. – Кн. 4. – С. 1–11.
- ³⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Том VII (1892–1893) / Зладив Михайло Павлик.– Чернівці, 1911. – С. 197.
- ³⁸ Франко І. Я. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова... – С. 443.
- ³⁹ Д.Д.А. (Д. Агура). Трийсет годишният юбилей на професора М. Драгоманова // Български преглед. – 1895. – № 4–5. – С. 289–290.
- ⁴⁰ Там само. – С. 289.
- ⁴¹ Атанасов П. Към историята на българо-украинските отношения. Иван Д. Шишманов и Украйна // Славяни. – 1958. – № 3. – С. 26–30.
- ⁴² Москаленко В. А. Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки кінця XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 117.
- ⁴³ Атанасов П. Іван Франко і Болгарія // Вітчизна. – 1956. – № 9. – С. 153–160.
- ⁴⁴ Москаленко В. А. Українсько-болгарські літературні та наукові зв'язки кінця XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – 215 с.
- ⁴⁵ Там само. – С. 105.
- ⁴⁶ НА БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 1833, л. 1.
- ⁴⁷ Горбань І. Фольклор і фольклористика болгар в Україні // Наукове видання: Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2004. – С. 79.
- ⁴⁸ НА БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 379, л. 6.
- ⁴⁹ Болгарський щоденник М. П. Драгоманова / З передм. Івана Романченка; підгот. до друку і прим. П. К. Атанасова // Жовтень. – Львів, 1965. – № 6. – С. 133.
- ⁵⁰ НА БАН, ф. 11к, оп. 5, а.е. 748, л. 135; л. 137.
- ⁵¹ Шишманов Іван. Дневник 1879–1927 г. – София: ИК “Синева”, 2003. – С. 64.
- ⁵² НА БАН, ф. 11к, оп. 5, а.е. 786, л. 1гр.–2.
- ⁵³ Там само, а.е. 748, л. 125.
- ⁵⁴ Там само, л. 127гр.
- ⁵⁵ Там само, л. 131гр.
- ⁵⁶ Там само, л. 134гр.
- ⁵⁷ Там само, оп. 3, а.е. 1515, л. 2.
- ⁵⁸ Шишманов Іван. Дневник 1879–1927 г. – София: ИК “Синева”, 2003. – С. 247.
- ⁵⁹ НА БАН, ф. 11к, оп. 2, а.е. 537, л. 46.
- ⁶⁰ Шишманов Іван. Дневник 1879–1927 г. – София: ИК “Синева”, 2003. – С. 269.
- ⁶¹ НА БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 501, л. 4.
- ⁶² НА БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 501, л. 8.
- ⁶³ НА БАН, ф. 11к, оп. 3, а.е. 402, л. 5–5(гр.).
- ⁶⁴ Якімова А. М. Листування Олександра Шульгина з родиною Шишманових у 1922–1932 роках (за матеріалами Наукового архіву Болгарської академії наук) // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVI–XVII. – С. 45–64.
- ⁶⁵ Якімова А. М. М. Драгоманов і українська еміграція (за листами М. Мандрики до І. Шишманова) // Сумська старовина. – 2015. – XLVII. – С. 5–14.
- ⁶⁶ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Том VI (1890–1891) / Зладив Михайло Павлик.– Чернівці, 1912. – С. 209.